

VI. SZTUKA SAKRALNA

Ks. Tadeusz Fitych

Krzeszów – barokowy zabytek

czy centrum odnowy religijno-kulturowej? – cz. 2.

(Uwagi na temat tożsamości M. Willmanna i Krzeszowa)

3. Michael Willmann na usługach mistyki Angelusa Silesiusa i Bernarda Rosy

Kolejną prawidłowość, związaną z zasadą tożsamości relacjonalnej, w prosty i komunikatywny sposób przybliży nam polskie przysłowie: Kto z kim przystaje takim się staje. Spoglądając na wybitnego śląskiego twórcę w tej perspektywie, możemy twierdzić, że jedną z najważniejszych kategorii określających tożsamość Michaela Willmanna była nie tylko bogata osobowość opata Rosy i księdza Johannes Schefflera, z którymi łączyły go zarówno bliskie więzi, jak też dojrzała kultura ich duszy, czyli mistyka⁶⁹. To ona stanowi nadal praktycznie nieznaną źródło duchowej inspiracji krzeszowskiego centrum odnowy religijnej i kontrreformacji w XVII w., ze śląską Sykstynią włącznie. Co więcej, w wielu przypadkach śląski Rembrandt bądź to przełożył ich przesłanie mistyczne na język sztuki, albo też użył swego talentu, aby ubogacić ilustracjami modlitewniki brackie oraz książki przygotowane przez obu wspomnianych mistyków. Obecnie spróbujemy przybliżyć ich mistyczną doktrynę, ograniczając się do dwóch związanych charakterystyk.

3.1. Mistyka księdza Angelusa Silesiusa (†1677)⁷⁰.

Z doktryną mistyczną Johannes Schefflera (†1677; pseudonim literacki: Angelus Silesius – śląski Anioł), konwertyty, kapłana i teologa polemisty, spotykał się Willmann chociażby w trakcie przygotowywania ilustracji graficznych do szeregu jego książek i modlitewników krzeszowskich (np. Krzeszowska Księga pasyjna zawierała pieśni, których autorem był Silesius).

W sytuacji narastającego zagrożenia dla postawy religijnej chrześcijan wyznania katolickiego, ze strony umacniającego się w życiu duchowym subiektywizmu i

---

⁶⁹ Dla poprawnego zrozumienia tego terminu, przyjmujemy określenie ks. prof. Marka Chmielewskiego (z KUL), który stwierdza iż mistyka jest „bezpośrednim zjednoczeniem Boga z chrześcijaninem, doświadczanym w centrum osobowego bytu mistyka (czyli w tzw. dniu duszy) i dokonującym się pod habitualnym wpływem darów Ducha Świętego. Ma zatem charakter doświadczenia biernego i jest wyłączną inicjatywą Boga trójosobowego. Nie można zatem tak rozumianej mistyki utożsamiać z różnego rodzaju zjawiskami nadzwyczajnymi, czy komunikacjami mistycznymi”. Zob. M. Chmielewski, *Mistyka*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielewski, Lublin – Kraków 2002, s. 536.

⁷⁰ Wizerunki A. Silesiusa (anonimowe portrety olejne) znajdują się we Wrocławiu (w kościele św. Macieja, kościele Bonifratrów i w Muzeum Archidiecezjalnym), a także w klasztorze cystersów w Krzeszowie.

wyrastającego pietyzmu⁷¹ (w 1675 r. ukazało się główne dzieło Ph. J. Spenera, zm. 1705 r.) śląski Anioł zareagował nie tylko jako filozof, katolicki kapłan, mistyk i poeta, ale zwłaszcza czujny i dalekowzroczny duszpasterz. W efekcie z językową wirtuozerią (Mozart języka niemieckiego)⁷², wielką komunikatywnością wobec elit (GSS – 1657 r. i ChW – 1675 r.) i prostego ludu (GSL – 1657 r. i 1668 r.), w krótkim czasie⁷³ i w dwu różnych dziełach, dwóm odmiennym grupom adresatów (w złożonym i wyrafinowanym kształcie literackim ludziom wykształconym oraz w prostej formie, często w postaci pieśni religijnej, zwykłemu ludowi) podarował niezwykle dojrzałą syntezę mistyki (uwzględniała ona m.in. dzieła największych mistyków hiszpańskich XVI w.)⁷⁴. Swoje największe dzieła mistyczne napisał tylko po niemiecku, choć z pewnością znał język polski. Zarówno jego teologię jak i doktrynę mistyczną cechują wszystkie znamiona ortodoksyjnej nauki katolickiej.

Możemy mówić o pastoralnym geniuszu Angelusa Silesiusa, wrocławskiego luteranina, mistyka, konwertyty (ale nie na kalwinizm, czyli zreformowany luteranizm, co stosunkowo często praktykowała elita Śląska z połowy XVII w., lecz na katolicyzm) i przedstawiciela kontrreformacji odmiennej niż cesarska (bowiem przesunął on punkt ciężkości z politycznego i administracyjnego nacisku, polemiki i polityczno-konfesyjnej konfrontacji – jedynie po części uzasadnionej chorą zasadą *cuius regio eius religio*, na intensywność i ewangeliczną jakość chrześcijańskiego życia). Geniusz ten ujawnił się między innymi i w tym, iż w przeciągu krótkiego czasu konsekwentne poszukiwania

⁷¹ Był to nurt religijny w luteranizmie XVII i XVIII w. kładący nacisk na rozbudzenie uczuć religijnych poprzez modlitwę, studiowanie Pisma Świętego oraz działalność charytatywną. Jednym z centrów niemieckiego pietyzmu było Halle. Na Śląsku ważny ośrodek pietyzmu powstał w 1709 r. w Cieszynie. Pietyzm ułatwił powstanie metodystów oraz reaktywacji Kościoła czeskich braci pod nazwą Bracia morawscy lub *Unitas fratrum*.

⁷² Johannes Scheffler – Angelus Silesius był jednym z poetów i teoretyków literatury niemieckiej XVII w., takich jak m.in. Martin Opitz, Andreas Scultetus, Johann Hermann, August Buchner, Matthaues Apelles von Löwenstern.

⁷³ W gronie przyjaciół Franckenberga i dzięki jego zasobnej bibliotece (bogatej zwłaszcza w teksty odwołujące się do tradycji mistyki niemieckiej) Johannes Scheffler pogłębił znajomość teologii mistycznej i rozwinął pracę nad własnym uświęceniem. Natomiast podjęta przez niego (ok. 1651-1652) próba zestawienia antologii pism mistycznych była już ważnym znakiem jego otwartości i „katolickości” oraz narastającego procesu duchowego dojrzenia uzewnętrznionego w konwersji (por. wypowiedzi kard. J. Ratzingera nt. podobieństw i różnic między protestantyzmem i katolicyzmem).

⁷⁴ Syntezę niemieckiej i hiszpańskiej doktryny mistycznej przynosi główne dzieło jego życia, po raz pierwszy wydane w Wiedniu w 1657 r. jako *Geistreiche Sinn- und Schlussreime*, które dopiero po ośmiu latach, w drugim wydaniu z 1675 r. zostało poszerzone o Księgę Szóstą i wydane pod nowym tytułem *Cherubischer Wandersmann (Cherubowy Wędrowiec)* przyniosło Silesiusowi szczególny rozgłos.

Drugim dziełem, wydanym również w 1657 r. (adresowanym do ogółu wiernych), była *Święta radość duszy albo duchowe pieśni pasterskie (Heilige Seelen-Lust oder Geistliche Hirten-Lieder der in ihren Jesum verliebten Psyche)*. Początkowo w 1657 r. Śląski Anioł opublikował we Wrocławiu trzy części tego utworu, a następnie jeszcze w tym samym roku czwartą część, ale już osobno. Natomiast po jedenastu latach, po scaleniu i dodaniu piątej części zostało ono wydane ponownie (Wrocław 1668 r.). W tych pięciu księgach Angelus Silesius wyśpiewuje swoją pieśń nad pieśniami na cześć miłości Chrystusa. Melodie do pieśni pasterskich skomponował Georg Joseph, wrocławski muzyk zatrudniony na dworze biskupim i kierujący chórem katedralnym. Dzieło to weszło do klasyki literatury światowej. Filolodzy określają ten utwór jako zbiór dwuwierszowych aforyzmów w formie aleksandrynów, czyli sześciostopowców jambicznych o treści mistyczno-ascetycznej.

natury duchowej, prowadzone z pomocą mistrzów doby odrodzenia i przyjaciół żyjących na Śląsku (region ten był w najlepszym tego słowa znaczeniu przysłowiową Mekką spirytualistów; z Jakubem Böhme na czele⁷⁵) czy też w trzech europejskich ośrodkach uniwersyteckich (Strasburgu, Lejdzie i Padwie) w zakresie piękna poezji i filozoficzno-biblijnych prawd o sensie i sztuce życia, zaowocowały zarówno dojrzałym osobistym doświadczeniem mistycznym, jak też wyjątkowo udaną i cenną, chociaż w większości eklektyczną syntezą katolickiej mistyki. Wyrosła ona na Zachodzie Europy (głównie mistyki hiszpańskiej)⁷⁶ Na wstępnym etapie badań można twierdzić, że jest ona mniej oryginalna⁷⁷ niż mistyka zaprzyjaźnionego z Aniołem Ślązakiem, opata krzeszowskich cystersów Bernarda Rosy⁷⁸.

Mistyka Silesiusa stanowiła zarazem wyraz jego chrześcijańskiej solidarności. Przybierała ona w jego życiu znaczące i odmienne kształty. Po raz pierwszy uzewnętrzniła się w formie pism uzasadniających konwersję (opracował je na dwa sposoby, dla inteligencji i prostego ludu)⁷⁹. Innym razem uzewnętrzniła się w świadectwie głębokiego chrześcijańskiego życia oraz niezwykle rozległej działalności charytatywno-duszpasterskiej. Trzeci rys solidarności Silesiusa wyrażał pragnienie zakomunikowania treści swego życia wewnętrznego (na wzór Ojców Kościoła, którzy w duszpasterskim posługiwaniu kierowali się zasadą: *karmię was tym, czym sam żyję*), dzięki czemu ceniona do dzisiaj w świecie, dojrzała synteza mistyki, otrzymała nie tylko dojrzały teologiczno-literacki kształt, ale, co więcej, była istotnym *credo* Anioła Ślązaka. Wypowiedział je w okresie stosowanej w tym czasie teologii polemicznej, konfesjonalizacji umacniającej się w Europie oraz przybierającego na sile kultu oświeconego

⁷⁵ Zob. F. Maliske, *Böhme, Jakob*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, red. Höfer, K. Rahner, Freiburg, Bd. 22, (dalej cyt. LfThK) k. 559-560; J. Kosian, *Mistyka Śląska: mistrzowie duchowości śląskiej: Jakub Boehme, Anioł Ślązak i Daniel Czepko*, Wrocław 2001 (Acta Universitatis Wratislaviensis, n. 2131).

⁷⁶ Zob. m.in. J. Tarraco, *Angelus Silesius und die spanische Mystik. Die Wirkung des spanischen Mystik auf den „Cherubinischen Wandersmann“*, Münster 1960. Dodajmy tu wymowny fakt, iż już w 1640 r. na ok. 100 znanych w tym czasie mistyków aż 1/4 stanowili Hiszpanie.

⁷⁷ Siostra K. Wiśniewska OSB w swej cennej rozprawie doktorskiej poświęconej teologii Johannes Schefflera napisała – „teologia mistyczna i apologetyczno-polemiczna w ujęciu Schefflera zarówno w swej treści jak i metodzie jest eklektyczna” (K.J. Wiśniewska, *Teologia Angelusa Silesiusa (Jana Schefflera)*, Warszawa 1984). Zob. także A.J. Kłoczowski, *Drogi człowieka mistycznego*, Kraków 2001, s. 119-145; S. Urbański, *Teologiczne elementy mistyki Anioła Ślązaka*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 29 (2001), s. 155-166; także, w: „Arkadia. Pismo katastroficzne” 9-10 (2001), s. 53-66.

⁷⁸ W 1671 r. chory Angelus Silesius wiosną na pewien okres zatrzymał się w Krzeszowie, w którym bywał częściej (w 1667 r. żyło tu ok. 32 zakonników), gdzie znalazł spokój, którego tak bardzo mu brakowało w ostatnich latach naznaczonych polemikami i ostrymi atakami ze strony protestantów. Opat B. Rosa sponsorował też wydania niektórych dzieł A. Silesiusa, który swój majątek rozdał licznym fundacjom i biednym. Zob. T. Fitych, *Opactwo cystersów krzeszowskich – czołowy ośrodek śląskiej kontrreformacji*, „Sobótka” 4 (1986), s. 542.

⁷⁹ Z myślą o tym by poprzez swój przykład i wyznawaną wiarę móc w skuteczniejszy sposób oddziaływać na współczesnych, opublikował pismo z teologicznym uzasadnieniem swej konwersji – *Gründliche Ursachen und Motive, Warumb er von dem Luthertumb abgetreten und sich zu der Catholischen Kyrchen bekennet hat*, które ogłosił drukiem w Ołomuńcu i Ingolstadtzie (1653 r.). W drugiej, nieco skróconej części tego pisma, adresowanej do ludzi niewykształconych (Zugabe für den einfältigen Leser) zawarł on w przejrzystej i uproszczonej formie syntezę swej wypowiedzi. Pismo wieńczy łacińska dewiza używana przez zakon jezuitów *Omnia ad majorem Dei gloriam* i pozwolenie władz kościelnych na druk. Zob. H.L. Held, ASSPW, t. 1, s. 233-254.

rozumu i absolutyzmu władzy politycznej zachłannie sięgającej po rząd dusz.

3.2. Mistyka, trynitarny egzemplaryzm opata Bernarda Rosy SOC (†1696)⁸⁰.

Rola opata Bernarda Rosy jako pisarza teologiczno-ascetycznego (21 druków, m.in.: EKr – 1669 i 1689; HN – 1687 i 1693⁸¹; ZD – 1688⁸²; PD – 1691⁸³; GrJ – 1694⁸⁴)⁸⁵, jest zbadana w niewielkim stopniu i stąd też niedoceniana. W ostatniej dekadzie swego życia (lata 1688–1689 r.) opublikował on dwa oryginalne pisma mistyczne (ZD – 1688 r. i EKr – 1689). Nadał im kształt niemiecko- i polskojęzycznego traktatu ascetyczno-mistycznego (EKr 1689) lub modlitewników brackich (nieco późniejszy GrJ – 1694 r.). Były one adresowane do członów krzeszowskiej konfraterni św. Józefa gromadzącej w tym czasie ok. 50 tys. członków⁸⁶. W tym przypadku należy cenić Rosę nie tyle za formę użytego języka (w bardzo skromnej mierze odwołuje się on do poezji). Natomiast pionierskim i odważnym posunięciem opata Rosy było wyjście do licznej społeczności bractwa (wśród których większość stanowili ludzie świeccy), z popularną wersją najwyższej rangi mistyki katolickiej. Odwołując się do mistycznej doktryny św. Bernarda z Clairvaux⁸⁷, znanego jako ojca mistyki oblubieńczej oraz wielkiego czciciela Matki Bożej i św. Józefa, w oparciu o teksty liturgiczne liturgii godzin, modlitwy i własne komentarze teologiczne, stworzył oryginalną syntezę popularyzującą mistykę oblubieńczą zawartą w programie Zakonodawcy Cystersów, czyli „drogi powrotu duszy do Boga”.

W rozwiązaniu tym możemy dopatrzeć się dwu znaczących nowości. Pierwsza polega na tym, że istotny element „chrześcijańskiej drogi powrotu duszy do Boga”, który w ujęciu Bernarda z Clairvaux stanowiła kategoria **trzech stopni miłości** prowadzących do zjednoczenia przekształcającego (czyli doskonałego zjednoczenia z Bogiem, tzw. ekstazy)⁸⁸. Opisał je opat w bardzo przystępny sposób i nadał im piękny

⁸⁰ Ważny wymiar dla jego formacji duchowej i intelektualnej oraz realizowanych reform miały liczne podróże m.in. w 1661 r. do Loreto i Rzymu oraz trzykrotnie do Cîteaux, m.in. w 1672 i 1683 r.

⁸¹ Zob. *Hülf in der Noth* (...), Glatz 1687 i 1693.

⁸² Pełny tytuł modlitewnika: *Związek duchowy, to jest krótkie zebranie niektórych modlitw, nabożeństw służących w bractwie Józefa S. do książęcego klasztoru Jemielnickiego, Rządu S. Cistercieńskiego wyprowadzonym i od S. Rzym. Stolicy Apostolskiej potwierdzonym, a uprzywilejowanym*.

⁸³ Zob. *Pharetra Dilectionis* (...), Glatz 1691.

⁸⁴ Zob. *Grüssauisches Josephbuch* (...), Glatz 1694.

⁸⁵ Obszerniej twórczość tę zaprezentował m.in. w monografii T. Fitych, *Trójca Stworzona – nauka o św. Józefie na Śląsku*, Lublin 1990, (Rozprawy Wydziału-Teologiczno-Kanonicznego, 89), s. 70-76, 96-102.

⁸⁶ Było to znaczące działanie kontrreformacyjne, zwłaszcza jeśli uświadomimy sobie, że podstawowy dokument luteranizmu „Confessio Augustana” z 1530 r. występowała przeciwko istnieniu bractw i życiu zakonnemu opartemu na radach ewangelicznych i ślubach zakonnych – por. tamże art. XX i XXVII. Obszerniej temat ten prezentuję w przyczynku złożonym do druku – zob. T. Fitych, *Bractwo Wspólnego Życia (Z badań nad procesem odradzania się życia zakonnego w Kościołach reformowanych XIX i XX w.)*.

⁸⁷ Czterostopniową doktrynę mistycznej miłości św. Bernarda, zwieńczoną mistycznym i oblubieńczym zjednoczeniem, „przebóstwieniem” człowieka, przeniknięciem go przez Boga – Miłość (z oblubieńczą miłością związane są stany ekstaz, wizji, itp.) przybliżali między innymi P. Gulloux (*L'amour de Dieu selon saint Bernard*, *Recherches de science religieuse* 6 (1926), s. 499-512, 7(1927), s. 52-68; 8(1928), s. 69-90); E. Kleineidam, *Wissen Wissenschaft, Theologie beim Bernard von Clairvaux*, Leipzig 1955; J. Zbicia, *Duchowość św. Bernarda z Clairvaux*, w: EK t. 2, Lublin 1976, k. 304-305.

⁸⁸ Zob. T. Fitych, *Bernarda Rosy nauka o św. Józefie w świetle koncepcji mistycznych zaślubin duszy*

literacki kształt tzw. **trzech obrączek ślubnych**⁸⁹. Drugie istotne novum, które znajdujemy w jego systemowej syntezie mistycznej, odsłania fakt, że dusza podejmująca drogę powrotną do Boga czyni to w sposób personalistyczny, ale nie zatrzymuje się jedynie w wymiarze indywidualnym. Członkowie bractwa żyjący tą duchowością mają podążać do Boga wspólnie, tak jak Święta Rodzina – Trójca Stworzona, czyli powiązani miłością wzajemną, która gwarantuje im obecność Jezusa Zmartwychwstałego pośrodku (por. Mt 18,20 była to zarazem dominanta Reguły św. Benedykta i teologia modlitwy chórowej mnichów)⁹⁰. Było to nie tylko nawiązanie do starotestamentowej wizji Ludu Bożego prowadzonego przez Boga obecnego w Arce Przymierza, ale odwołanie się do eklezjologii, która głosi, iż Jezus Zmartwychwstały jest stale obecny i pielgrzymuje z nim aż do skończenia świata. Z rzeczywistością tą w sposób teologicznie poprawny związał Rosa zmodyfikowane przez siebie pojęcie Trójcy Stworzonej.

Możemy się tu dopatrzeć pierwszych oznak duchowości wspólnotowej (wyjątkowo rzadkich w tradycji katolickiej aż do XX w.) i zarazem, być może, duszpasterskiej troski, aby bronić wiernych z terenu opactwa i członków tak potężnej konfraterni przed szkodliwym indywidualizmem, subiektywizmem i duchową biernością propagowaną przez wyrastający kwiaty, a zarazem próby uniezależnienia się od tzw. *Pietas Austriaca* i *Pietas Bohemica*⁹¹.

Formułując w tym miejscu tezę, że mistyka chrześcijańska odegrała ważną rolę w rekatolicyzacji Śląska, pragniemy jedynie zasygnalizować nie zbadany dotąd problem.

3.3. Znaczenie doktryny Angelusa Silesiusa i Bernarda Rosy w perspektywie umacniania się na Śląsku reformy katolickiej i kontrreformacji oraz dekadencji mistyki w Europie.

W procesie historycznego rozwoju mistyki chrześcijańskiej wyróżnia się trzy etapy. Z tym ostatnim przypadającym na okres XVII-XX w. związane określenie: epoka kryzysu mistyki⁹². Mamy więc świadomość, że tendencja mistyków katolickich

z „*Trójcą stworzoną*”, „*Colloquium Salutis*” 16 (1984), s. 119-165.

⁸⁹ „Dziewicza miłość” jako kategoria Józefologii Rosy w pierwszym okresie jego twórczości została przezeń wprowadzona za Janem Gersonem i Pawłem de Barry SJ. Zob. J.N. Maegawé, *La doctrina de Jean Gerson sur Joseph*, CJ 7(1959) nr 2, s. 187-193; A. Bedard, *La devotion a saint Joseph selon le P. de Barry*, CJ 8 (1960) nr 2, s. 193-217.

⁹⁰ Prawdę tę akcentują modlitewniki brackie będące kontynuacją „*Ehren Kränzlein*” z 1669 i 1689; zob. „*Grüssauschess Josephbuch*” 1694, 1723 i 1777; „*Ojcze święty! Niezgłębiona tajemnica niepojętej Trójcy Świętej przez nic nie dała się tak rozpoznać, jak poprzez posłanie Boskiego Słowa w naszym ciele. Wówczas spodobało się Trójjedynemu Bogu uczynić sobie w pokrewieństwie Wcielonego Słowa uroczą kopię swojej istoty (...). Byłoby ono niepełne, gdyby owo pełne tajemnicy poznanie w Trójcy stworzonej Jezus, Maria, Józef jako doskonałym obrazie i podobieństwie tamtej niestworzonej Trójcy, Krzeszów ze swym żywotnie nie przedstawiał*”, w „*Hülff in der Noth*” 1693, s. 48, Jezus został określony jako „*strzepnięta radość Trójcy Świętej, najpiękniejszy obraz Boga*”.

⁹¹ Zob. R. Grimkowski, *Habsburgische Konfessionalisierung und die Josephsverehrung*, „*Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*” 52 (2004) z. 11, s. 981-994.

⁹² Zob. K.H. zur Mühlen, *Mystik 2. Kirchengeschichtlich*, w: *Evangelisches Kirchenlexikon (Internationale theologische Enzyklopädie)*, Hrs. von E. Fahlbusch, J. Milič Lohman, J. Mbiti, J. Pelikan u. L. Vischer, Bd 3: I-R, Göttingen 1983, s. 583; B. McGinn, *Mystik, III. Historisch-theologisch*, w: *Lfthk3*, k. 592; A. Koyré, Alexandre, *Mistycy, spirytualiści, alchemicy niemieccy XVI wieku: K.*

od XII w., polegająca na skupianiu się coraz bardziej na badaniu stopni wewnętrznej kontemplacji, a nasilająca się w XVI w. z końcem wieku, osiągnęła punkt kulminacyjny. Przy czym w kwietyzmie przybrała ona chorobliwy kształt (pasywność i indyferencja wobec zbawienia) i została osądzona przez Kościół. W konsekwencji w XVII i XVIII w. z jednej strony zabrakło znaczących mistyków, a z drugiej nadal żywotna była postawa skupiania uwagi na drugorzędnych doświadczeniach mistycznych natury paranormalnej i psychosomatycznej. W sytuacji narastającego dekadentyzmu mistyki tym bardziej należy docenić mistykę obu prezentowanych tu Ślązaków. W tych dwóch „rubinach” chrześcijańskiej duchowości Śląska odkrywamy różne, ale ortodoksyjne typy mistyki.

Najbardziej dojrzałe pisma mistyczne autorstwa dwóch doktorów filozofii, Angelusa Silesiusa (1657 i 1668) i Bernarda Rosy SOC (EKr – 1669 i 1689 oraz ZD – 1688)⁹³, przypadają z jednej strony na pierwszą fazę etapu katolickiej reformy Śląska (1665–1742), prowadzonej za rządów trzech kolejnych biskupów (krąg ten otwiera Sebastian Rostock, 1665–1671), a z drugiej na narastające zagrożenie ze strony antytryniarskich sekt, pietyzmu (po 1675 r., usiłującego odnowić i uatrakcyjnić skostniały, ortodoksyjny luteranizm), politycznej kontrreformacji w wydaniu habsburskiej monarchii oraz jej religijno-kulturowego pokłosa tzw. *Pietas Austriaca*⁹⁴ i *Pietas Bohemica* (1620–1650, teza Marie-Elizabeth Ducreux, z Paryża) czyli habsburskiej pobożności. Na obecnym etapie badań można wstępnie twierdzić, że tak zdecydowane odwołanie się Bernarda Rosy do mistyki obłubieńczej w jej najlepszym wydaniu przyczyniło się do rozwinięcia u członków bractwa św. Józefa osobowej przyjaźni z Trójjedynym Bogiem (po części przybliży ją graficzna rekonstrukcja symbolu krzeszowskiej konfraterni – zob. zał. wykonany staraniem Autora tekstu) i w dużym stopniu uniezależniło krzeszowską konfraternię od *Pietas Austriaca*, czyli polityczno-integracyjnej mody na Trójcę Świętą w wydaniu Habsburgów austriackich.

Zrozumiałe więc, że dla licznej społeczności bractwa św. Józefa ok. 100 tys. XVII/XVIII w. (członkami byli przedstawiciele różnych warstw społecznych i różnych powołań kościelnych), zdrowa doktryna mistyczna stanowiła ożywiającą duchowość i ważny element formacyjno-eklezyjalny. Wraz z tak liczną rzeszą

Schwenckfeld, S. Franck, Paracelsus, W. Weigel; przekł., oprac. i posł. L. Brogowski, Gdańsk 1995.

⁹³ Ważnym zagadnieniem pozostaje określenie miejsce mistyki Angelusa Silesiusa i Bernarda Rosy w dziejach polskiej duchowości. Pomimo że Polska tego okresu nie miała wielu wybitnych mistyków, to jak dotąd brakuje opracowania dziejów duchowości, z uwzględnieniem śląskiej mistyki (w tym z mało znaną doktryną A. Silesiusa) oraz całościowej oceny jej wkładu.

W miarę liczne było XVII-wieczne grono polskich pisarzy teologiczno-ascetycznych. Spotykamy ich w zakonie benedyktyńskim (M. Mortęska, †1631); karmelitańskim (M. Opacki, †1627; S. Kucharski, †1653; H. Cyrus, †1647; A.M. Marchocka, †1652; J. Stobieńska, †1649); u dominikanów (Mikołaj z Mościsk, †1645), u jezuitów (J. Tyszkiewicz, †1625; M. Łęczycki, †1653). Dla dalszych prac porównawczych bardzo przydatne byłoby usytuowanie polskich i śląskich pisarzy teologiczno-ascetycznych w szerszym kontekście dorobku chrześcijaństwa zachodniego.

⁹⁴ Zob. m.in. A. Coreth, *Pietas Austriaca: österreichische Frömmigkeit im Barock*, Wien 1959, Wien 1982²; J. Gorzelik, *Unter den Fittichen des österreichischen Adlers: die „Pietas Austriaca in der Barockkunst Oberschlesiens“* [referat wygłoszony na konferencji w Kamieniu Śl. 29 VIII 2005].

członków konfraterni opactwo krzeszowskich cystersów, dla których bractwo było największym forum duszpasterskim, stanowiło jeden z najważniejszych ośrodków kontrreformacji i integracji Kościoła katolickiego na Śląsku. Nadmienmy, że Uniwersytet Wrocławski, tak ważny dla szkolnictwa i formacji katolickiej Ślązaków, powstał z inicjatywy jezuitów ale przy poparciu cesarza Leopolda I, dopiero 21 października 1702 r.⁹⁵

4. Zamiast zakończenia – próba określenia eklezjalno-kulturowej tożsamości Krzeszowa w obliczu nowych wyzwań

Na koniec przychodzi nam raz jeszcze podkreślić, że dla Michaela Willmanna (*1630 †1706) opactwo krzeszowskie zarządzane przez Bernarda Rosę (1660-1696), który zainicjował złoty okres jego religijnego, kulturalnego i materialnego rozwoju, było największym promotorem, zleceniodawcą i mecenasem jego sztuki. Przechodząc teraz od zagadnienia tożsamości osoby wybitnego śląskiego malarza do współczesnej tożsamości krzeszowskiego środowiska, którego był on współtwórcą⁹⁶, rodzi się zasadnicze pytanie: czy Kościół lokalny który jest dzisiaj użytkownikiem tego cennego kompleksu obiektów sakralnych będących perłą baroku Europy Środkowej, ma się jedynie radować z faktu posiadania rzadkiego zabytku i pasjonować jego staranną konserwacją oraz rewaloryzacją? Czy po czternastu latach istnienia diecezji legnickiej, dla której Krzeszów jest jedynym i zarazem tak bardzo cennym miejscem pielgrzymek i procesu religijno-kulturalnej integracji, nie należałoby raz jeszcze podjąć systemowo zorganizowanego wysiłku na rzecz określenia priorytetów religijno-społecznych w kontekście dzisiejszych zadań Kościoła i wyzwań stojących przed mieszkańcami tego regionu Polski i Europy?

4.1. W tym celu przydatne może się okazać podkreślenie kilku prawd. Wielce wymowny jest fakt, że pozostały w przysłowiowym cieniu najstarsze opactwa śląskich cystersów, takie jak Lubiąż i Henryków, czyli w sposób nieodwołalny przeminęła ich wielkość i oddziaływanie religijne. Natomiast o niegasnącej, nawet z

⁹⁵ W XVII w. pierwsi jezuita przybyli do Wrocławia potajemnie 20 lutego 1638 r. i ukryli się w klasztorze św. Macieja należącym do krzyżowców z czerwoną gwiazdą. W 1659 r. cesarz Leopold I Habsburg (1658–1705) przekazał jezuitom dawny zamek książąt wrocławskich, ale dopiero po jedenastu latach, tzn. w 1670 r. wyraził zgodę, aby w miejscu zburzonego zamku powstało kolegium jezuickie, kościół i szkoły. W 1702 r. cesarz Leopold I założył tu dwuwydziałowy uniwersytet (w miejscu byłego kolegium jezuickiego). Zob. m.in. Z. Lec, *Jezuici we Wrocławiu (1581-1776)*, Wrocław 1995, s. 195 (rozprawa habilitacyjna); B. Natoński, *Początki i rozwój Towarzystwa Jezusowego w Polsce 1564-1580*, w: J. Brodrick, *Powstanie i rozwój Towarzystwa Jezusowego*, t. 1, Kraków 1969, s. 414-476; T. Błaszczak, *Rozwój szkolnictwa katolickiego na Śląsku do 1811 roku*, w: *Na progu trzeciego tysiąclecia. Refleksja teologiczna w środowisku legnickim*, red. B. Drożdż, Legnica 2001, (Biblioteka Diecezji Legnickiej, nr 15).

⁹⁶ W tym miejscu warto podkreślić, że trzy wyznania chrześcijańskie (katolicyzm, luteranizm i kalwinizm) miały diametralnie różne nastawienie wobec sztuki, co zaznaczyło się dobitnie m.in. w rozwoju sztuki na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej. Nadal w niewielkim stopniu przebadano wpływ sztuki baroku oraz jej funkcji politycznych i społecznych na społeczne i polityczne procesy integracyjne w dobie konfesjonalizacji i oświeconego absolutyzmu. Również krzeszowski kompleks barokowy czeka na prace badawcze uwzględniające tę perspektywę.

upływem czasu, atrakcyjności Krzeszowa, obok cudownej ikony Matki Bożej Łaskawej stanowią nie tylko zabytki architektury i sztuki z okresu baroku, ale także i fakt, że czterej wybitni Ślązacy skupieni wokół Bernarda Rosy byli cenionymi i utalentowanymi specjalistami w różnych dziedzinach życia. Co więcej, pracowali oni zespołowo, pielęgnując intensywną wymianę darów. W konsekwencji potrafili w skuteczny i efektywny sposób stawić czoła zagrożeniom i potrzebom swych czasów. Natomiast najcenniejsze jądro ich postawy życiowej, twórczości, będące równocześnie źródłem inspiracji ich najcenniejszych dzieł sztuki (cykl fresków w kościele św. Józefa) oraz prac literackich (A. Silesius, B. Rosa), czy też jednego z dwu największych w Europie ruchów katolickiej odnowy (obok arcybractwa w cysterskim opactwie Lilienfeld, które, podobnie jak krzeszowskie, było stowarzyszone z bractwem rzymskim), była zdrowa i prawowierna doktryna mistyczna. Pod tym względem odpowiedzialność kręgu przyjaciół opata Rosy za kształt życia religijnego ówczesnych mieszkańców Śląska nadal stanowi nieprzemijający wzór. Zaproponowaną przez niego syntezę duchowości cechuje pięć charakterystycznych dla katolicyzmu wymiarów: teocentryzm, chrystocentryzm, trynitarny egzemplaryzm i eklezjocentryzm. Nic więc dziwnego, że do dzisiaj nie straciła ona na swej aktualności.

4.2. W sytuacji niezwykle szybko postępującego procesu globalizacji, rozumianej w sposób ograniczony i w efekcie wypaczony zdrową wersją globalizacji stanowi realizacja testamentu Jezusa: „Aby wszyscy byli jedno” J 17,21, czyli rozwijanie powszechnego braterstwa⁹⁷, odnotowujemy potrzebę globalnej przemiany mentalnościowej we wszystkich dziedzinach życia społecznego, ale od religii i duchowości poczynając⁹⁸. Postulowany przez ostatniego papieża trud budowania cywilizacji życia, miłości⁹⁹ i nadziei, w oparciu o nową ewangelizację (a więc autoewangelizację oraz pogłębianie, umacnianie i świadczenie całym swym życiem o Ewangelię), napotyka na coraz silniejszą konfrontację z odmiennymi wartościami, kulturami i cywilizacjami. Staje się więc wymogiem chwili ukazywanie tego, co z jednej strony chrześcijaństwo, a z drugiej inne religie i światopoglądy wniosły do cywilizacji ogólnoludzkiej¹⁰⁰, co wnoszą one dzisiaj na rzecz wszechstronnego rozwoju osoby i jakimi drogami oraz ku czemu prowadzą współczesny świat.

4.3. Ojciec Święty Benedykt XVI jeszcze jako kardynał napisał książkę „Europa. Jej podwaliny dzisiaj i jutro”¹⁰¹. Publikując w niej syntezę swych długotrwałych studiów, zasygnalizował fakt formowania się coraz bardziej ujednoczonego cywilizacyjnie (zuniformowanego) światowego społeczeństwa areligijnego. Kardynał Ratzinger podkreślił zarazem, że istniejące w świecie dawne cywilizacje religijne opanowuje dziś agnostycyzm, mentalność techniczno-praktyczna i fascynacja

⁹⁷ Zob. J. Okrzeszyna, *Kościół wobec globalizacji*, Kraków 2003.

⁹⁸ Niezwykle istotny temat duchowości na trzecie tysiąclecie podjął G. Mursella w epilogu do monografii: *Duchowość chrześcijańska (Zarys 2000 lat historii od Wschodu do Zachodu)*, red. G. Mursell [Częstochowa 2004], s. 378-379.

⁹⁹ Zob. J. Czarny, *Jana Pawła II wizja cywilizacji miłości*, Wrocław 1994.

¹⁰⁰ Zob. m.in. A. Bokiej, *Cywilizacja łacińska. Studium na podstawie dorobku historyczno-filozoficznego Feliksa Konecznego*, Legnica 2000, s. 221, (Biblioteka Diecezji Legnickiej nr 12).

¹⁰¹ Por. J. Ratzinger, *Europa. Jej podwaliny dzisiaj i jutro*, Kielce 2005, s. 50-78.

dobrobytem. Ponadto procesowi chorobliwej emancypacji, i związanej z nią egocentrycznej fiksacji współczesnego człowieka towarzyszy potężna promocja trzech mitów: 1) postępu, wydajności i ekonomii; 2) nauki powiększającej poznanie; 3) wolności (tzn. chorobliwie absolutyzowanej niezależności) graniczącej z samowolą i rebelii, a rzekomo poszerzającej ludzkie możliwości¹⁰².

Staje się więc coraz bardziej oczywiste, że z jednej strony ospali chrześcijanie Europy Zachodniej (pozbawieni życia opartego na głębi i dynamizmie mistyki, do pielęgnowania której nawoływali m.in. K. Rahner, H.U. von Balthasar, Jan Paweł II ze swym *Duc in altum*), a z drugiej zajęci leczeniem ran po upadku komunizmu oraz troską o przetrwanie i zabezpieczenie minimalnych potrzeb życiowych chrześcijanie Europy Środkowo-Wschodniej, stają wobec konieczności podjęcia dwojakiego typu konfrontacji. Religijno-kulturowy front pierwszej z nich tworzy szybko rozszerzająca się mentalność agnostyczna, hedonizm, agresywny ateizm, działalność sekt oraz szybko przybierająca na sile cywilizacja śmierci, a drugi front współczesnych wyzwań stanowi duchowość islamu, hinduizmu, buddyźmu i innych religii, reprezentowanych przez mieszkańców wielkich i dynamicznie rozwijających się państw azjatyckich.

4.4. Mając przed oczami ten dramatyczny kontekst kulturowy, trzeba i nam chrześcijanom śląskiej ziemi, chociażby na znacznie mniejszą skalę, wspólnie wykuwać adekwatną odpowiedź. Jako jedyne możliwe antidotum powinniśmy bez lęku rozwijać ludzką działalność pod kontrolą prawego rozumu oświeconego wiarą i umacnianego wartościami ewangelicznymi, która będzie zmierzać do coraz pełniejszej realizacji dobra wspólnego w jedności z biskupem diecezjalnym¹⁰³. Jedyne działanie tego typu wprowadza oczekiwany przez wszystkich ład i wpisuje się w ogólny porządek natury. Co więcej, umożliwia ona konstruktywne przeżycie kryzysów wzrostu, darowanie nadziei i w końcowym efekcie uniknięcie globalnych konfrontacji i katastrof.

Jeśli hierarchię zadań wyływającą z odczytania znaków czasu i wyzwań pojawiających się na dolnośląskiej ziemi mogłyby doprecyzować debaty ekspertów uczestniczących w sympozyjach poruszających ten temat, to z kolei po świetlanym pontyfikacie Jana Pawła II oraz apelu Benedykta XVI sformułowanego do Polaków na Błoniach Krakowskich 28 maja 2006 r., tożsamość eklezjalną poszczególnych powołań, jak też i różnego typu wspólnot kościelnych, w tym całej diecezji, należałoby nam precyzować jedynie w perspektywie dynamicznego trynitarnego paradygmatu: **tajemnica – komunია – misja**. W tym drugim przypadku owocna byłaby, kierowana przez biskupa miejsca, synodalna aktywność przedstawicieli hierarchiczno-charyzmatycznej struktury Kościoła lokalnego, czyli kompetentnych duchownych i świeckich.

4.5. Obecnie spróbujmy chociażby w bardzo uproszczony sposób zestawić niektó-

¹⁰² Zob. także J. Mariański, *Religia a wartości uniwersalne*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” XI (2003) nr 2, s. 49-57.

¹⁰³ Por. m.in. J. Kowalski, *Chrześcijaństwo – wiosna Europy*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” XI (2003) nr 2, s. 37-48.

re najbardziej oczywiste zadania powiązane z Krzeszowem jako docelowym centrum odnowy religijno-kulturowej Dolnego Śląska, objętym granicami diecezji legnickiej.

A) **TAJEMNICA** (skuteczne zakorzenienie każdego chrześcijanina w tajemnicach wiary – osobowa przyjaźń z Trójjedynym Bogiem):

* szkoły modlitwy i duchowości komunii (postulat Jana Pawła II – *Duc in altum*)¹⁰⁴;

* pogłębianie tożsamości eklezjalno-liturgicznej duchowieństwa i laikatu;
* formacja permanentna duchowieństwa męskiego i żeńskiego oraz dorosłych, a w sposób szczególny rodzin;

* kerygmaticzna katecheza w środowiskach młodzieży i studentów;
* odkrywanie i pogłębianie zdrowej liturgii „Kościoła domowego” oraz świętowania uroczystości i jubileuszy rodzinnych (śluby, jubileusze, pierwsze Komunie św. itd.);
* promowanie kultury pielgrzymowania, misji i rekolekcji (w tym także zamkniętych);
* promowanie zdrowej teologii niedzieli (jako komunii z Bogiem i osobami z kręgu rodziny i przyjaciół) oraz kultury odpoczynku w integralnym powiązaniu z wartościami religijnymi i kulturowymi;

B) **KOMUNIA** (dialog miłości wewnątrz Kościoła; braterska komunია):

* prezentowanie i propagowanie tożsamości i tradycji diecezjalnej oraz wartości chrześcijańskich¹⁰⁵;

* prezentowanie i promowanie różnego typu powołań eklezjalnych;
* skoordynowana i efektywna współpraca struktur diecezjalnych na rzecz szeroko pojętej nowej ewangelizacji¹⁰⁶ (Kapituły; Rady Przełożonych wspólnot zakonnych; Zarządu Wyższego Seminarium Duchownego; Muzeum; Biblioteki; Diecezjalnej Rady Ruchów Kościelnych itd.);

* rozwijanie posługi szeroko rozumianej diakonii i działalności charytatywnej;

* pielęgnowanie działalności ekumenicznej w perspektywie wiarygodności misji

---

¹⁰⁴ W książce *Przekroczyć próg nadziei* (2005) słowiański Papież napisał: „Mistyka chrześcijańska budowała i buduje chrześcijaństwo w tym, co najbardziej istotne. Buduje Kościół jako wspólnotę wiary, nadziei i miłości. Buduje cywilizację zachodnią z jej pozytywnym odniesieniem do świata”. Było więc logiczną konsekwencją, że chrześcijanom wkraczającym w trzecie tysiąclecie i z nową intensywnością podejmującym nową ewangelizację Ojciec Święty Jan Paweł II w Liście Apostolskim *Novo millennio ineunte* (2000) wypowiedział ważne słowa: *Duc in altum – Wy płyn na głębię*. Ukierunkowując wiernych na misterium kontemplowania oblicza Chrystusa, Jan Paweł II zaproponował wszystkim życie chrześcijańskie równoznaczne z głębią i intensywnością mistyki chrześcijańskiej, w postaci tzw. duchowości komunii (por. NMI, 43). Zob. Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1995, s. 83; *Duchowość chrześcijańska...*, red. G. Mursell; S. Urbański, „Mistyczne perspektywy rozwoju duchowego chrześcijanina, wskazane przez Jana Pawła II na progu trzeciego tysiąclecia”, (referat na II Forum Ruchów, Stowarzyszeń i Bractw Archidiecezji Częstochowskiej, Olsztyn k. Częstochowy, sobota 12 XII 2004 r.).

¹⁰⁵ Por. B. Drożdż, *Wychowawcza funkcja Kościoła w społeczeństwie pluralistycznym. Studium pastoralne*, Legnica 1997 (Biblioteka Diecezji Legnickiej, nr 2).

¹⁰⁶ Zob. M. Kosiński, *Volk Gottes auf dem Weg. Reflexionen zu kirchlicher Erneuerung und Neuevangelisierung*, Legnica 2005, s. 323 (Biblioteka Diecezji Legnickiej, nr 23); M. Korgul, *Działalność i refleksja katechetyczna w Kościele na Dolnym Śląsku w okresie powojennym*, Legnica 1997, s. 242 (Biblioteka Diecezji Legnickiej, nr 3).

chrześcijan;

- * współpraca z sąsiednimi diecezjami, w tym także z terenu Niemiec i Czech;
- * pielęgnowanie kręgu polityków i samorządowców wcielających w życie katolicką naukę społeczną;

C) **MISJA** (dialog z ludźmi innych kultur i wspólna służba na rzecz ogółu społeczeństwa, powszechnej sprawiedliwości, rozwoju i pokoju):

- * rozwijać przesłanie Jana Pawła II¹⁰⁷ – „Przynosić duszę Europie i światu”;
- * integracja i koordynacja apostołatu świeckich chrześcijan¹⁰⁸;
- * promowanie i rozwój misji wolontariatu;
- * w duchu komplementarności wiary i nauki rozwijanie dialogu z nauką i kulturą współczesną¹⁰⁹ (słowniki biograficzne, cykliczne sympozja, wystawy, koncerty i festiwale skupione m.in. wokół tak wybitnych Ślązaków związanych z Krzeszowem XVII w. jak Bernard Rosa, biskup Sebastian Rostock, Angelus Silesius i Michael Willmann);
- * promocja osób i środowisk oraz prac naukowych, kulturalnych na rzecz obrony życia, godności osoby każdego wieku, stwarzania warunków na rzecz rozwoju rodzin;
- * prezentowanie i promowanie sprawiedliwego podziału dóbr i tzw. ekonomii komunii;
- * szerzenie kultury pracy polityków i samorządowców zdolnych niezależnie od przynależności partyjnej, trwać w postawie dialogu i jedności oraz konsekwentnie służyć dobru wspólnemu narodu i Ojczyźnie;
- * konkursy na najlepsze syntezы historyczne, podręczniki, filmy multimedialne, witryny internetowe dotyczące osób i miejsc związanych z historią Kościoła¹¹⁰ i regionu;
- * wspieranie wysiłków na rzecz walki z licznymi przejawami kultury śmierci (m.in.: z klęską bezrobocia i zubożenia obejmującego 20% mieszkańców, kryzysogenną emigracją zarobkową niosącą rozłąkę z rodziną i środowiskiem, brakiem szans rozwoju młodzieży, destrukcyjną rolą mediów; uzależnieniem od alkoholu, narkotyków, pornografii, przemocy, subkultury i innych patologii).

¹⁰⁷ Zob. m.in. R. Kisiel, *Antropologiczne implikacje encyklik Jana Pawła II*, przedmowa I. Deca, Legnica 1998, s. 308, (Biblioteka Diecezji Legnickiej, nr 7).

¹⁰⁸ O podobnym wysiłku chrześcijan inspirowanych duchowością ponad stu ruchów katolickich, protestanckich i prawosławnych z terenu Włoch, Niemiec, Francji i Anglii, jakie zjednoczyły się we wspólnym trudzie przenoszenia Europie duszy, znanym w literaturze pod pojęciem „Stuttgart 2004 i 2007”, napisałem w artykule złożonym do druku, zob. T. Fitych, *Ekumenizm życia w Ottmaring*.

¹⁰⁹ Zob. m.in. *Śląsk – Schlesien – Slezko (Przenikanie kultur)*, red. Z. Kłodnicki, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław 2002 [materiały wystawy zorganizowanej z okazji Millennium Wrocławia]; *Na progu trzeciego tysiąclecia. Refleksja teologiczna w środowisku legnickim*, red. B. Drożdż, Legnica 2001 (Biblioteka Diecezji Legnickiej, nr 15).

¹¹⁰ Wzorem i znacznym wkładem na rzecz opracowania nowoczesnej monografii historii Kościoła w tej części Dolnego Śląska może być rozprawa ks. S. Kusika, *Dzieje Kościoła katolickiego w dekanacie legnickim w latach 1945–1986*, Legnica 1998, s. 292, (Biblioteka Diecezji Legnickiej, nr 6).